

ЧИ Є СУЧАСНЕ ІСЛАМСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ГРОМАДЯНСЬКИМ?

Громадянське суспільство – це показник розвитку культури країни та цивілізації взагалі, де за основу прийнято збереження прав і свобод громадянина. Тому оцінювання стану сформованості громадянського суспільства є дуже актуальним.

Мета дослідження – з'ясувати: чи є сучасне ісламське суспільство громадянським?

У сучасному розумінні громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими та політичними відносинами між його суб'єктами, які сприяють утворенню зворотних зв'язків між суспільством і державою.

Суб'єктом або «актором» громадянського суспільства з цієї точки зору, виступатимуть всі недержавні організації: політичні партії, профспілки, громадські організації, асоціації, преса та ін.

Теоретичні основи розгляду явища громадянського суспільства були закладені такими мислителями, як Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі. Вони осмислювали структуру суспільства і держави, вказуючи на наявність різних сегментів державності, які не можуть існувати без підтримки суспільства і його політичної волі. Такий підхід можна розцінити як спробу визначити в рамках держави структуру, модель громадянського суспільства. Філософи Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є та інші запропонували класичне розуміння сутності громадянського суспільства. Феномену громадянського суспільства присвятили праці Ю. Габермас, І. Шапіро, Р. Нозік, М. Фрайзе, А. Циммер, К. Поппер, Р. Дарендорф та інші.

Як писав Г. Гегель, «Громадянське суспільство є диференція, яка виступає між сім'єю і державою... У громадянському суспільстві кожен для себе – мета, все інше для нього ніщо. Проте без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у всьому їх обсязі... Особливість, яка обмежена загальністю, є єдина міра, за допомогою якої кожна особливість сприяє своєму благу» [1].

І. Кравченко розглядає громадянське суспільство як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які орієнтовані на створення умов для реалізації приватних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних, а також забезпечення життєдіяльності, відтворення та трансляції соціальної, соціокультурної і духовної сфер товариства [2].

Громадянське суспільство як соціальний інститут виконує важливі для розвитку особистості і суспільства комунікаційні, інтеграційні, регулятивні, соціалізуючі та інші функції. Громадянське суспільство в сутнісному і структурно-функціональному плані співвідноситься, з одного боку, з особистістю як головним його соціальним суб'єктом, а з іншого – із суспільством і загальним благом як основною метою його формування та розвитку. Громадянське суспільство є втіленням демократії в її найширшому прояві. Більш того, громадянське суспільство являє собою гарантію демократії в суспільстві. А демократія, в свою чергу, надає можливість максимальної реалізації своїх інтересів всім громадянам і в економічній сфері. Громадянське суспільство, на наш погляд, є тим соціальним утворенням, яке забезпечує єдність соціуму при відносній незалежності його частин. Громадянське суспільство є сферою інноваційної активності громадян, об'єднаних прагненням до реалізації своїх можливостей.

К. Маркс, вважав, що «лише тоді, коли дійсна індивідуальна людина сприйме себе як абстрактного громадянина держави і як індивідуальну людину в своєму емпіричному житті, в своїй індивідуальній праці, в своїх індивідуальних відносинах стане родовою істотою, лише тоді, коли людина пізнає і організує свої «власні сили» як суспільні сили і, тому не стане більше відокремлювати від себе суспільну силу в вигляді політичної сили, – лише тоді здійсниться політична емансипація» [3, с.406].

Відносини у сучасному ісламському суспільстві включають ісламські рухи і громадянське суспільство. Це тема широких наукових дискусій, деякі вчені вважають, що Іслам і громадянське суспільство залишаються фундаментально несумісні. На протилежному кінці спектра ті, хто проголошує, що правильне застосування Ісламу, по своїй суті призведе до сильного, ефективного та процвітаючого громадянського суспільства. Між двох полюсів ті, хто визнає ймовірність реального існування «ісламського цивілізаційного суспільства», але стверджують, що немає єдиного і однозначного ставлення між Ісламом і громадянським суспільством. Замість цього, вони спостерігають як позитивні, так і негативні сторони ісламського феномену, і тенденції розвитку в плані принципів громадянського суспільства.

Певні сходознавці і арабські священнослужителі думають об'єднати сили, на протест того, що ісламські релігійні установи, завжди становлять серйозну перешкоду точного розвитку громадянського суспільства в Близькому Сході.

Авторитетні вчені-схознавці, такі як Бернард Левіс і Елі Кедорі припускають, що наприклад, ісламське право, по суті, є тоталітарним, таким чином, запобігає появі сильних соціальних установ, здатних перевірити тиранічні правила.

За Гельнером, традиційні світські мусульманські правила часто були слабкішими, оскільки не вистачало законності в плані *shari'ah*, священне право, яке домінувало в *'ulama'* (мусульманському релігійному вченні), які склали релігійне лідерство мусульманського суспільства. Завдяки цьому, брак законності стверджує, що мусульманські суспільства завжди були сильнішими по відношенню до держави, але це не робило їх громадянським суспільством «сегментарного» характеру, передбачається, що їх членство визначено з народження, мимоволі. Більш того, економічна безпека і автономія жителів, згідно з Гельнером, – головні умови для існування будь-якого громадянського суспільства.

Аль-Азмен в голос критикує ісламські рухи за їх народницькі тоталітаристські міркування, що суперечать, згідно з ним, істинної ліберальної демократії. Він стверджує, що міркування базується на основні території, що визначаються виключно в ісламських релігійних темах, розглядаючи «правильний характер і особистість» людей. Їх унітарна концепція суспільства і народу згідно Аль-Азмеху, відхиляє всі суперечливі інтереси, як запуск лічильника до їх розуміння основ соціального характеру.

Хебба Рауф Ізат, політолог, – науковець у Каїрському університеті, відверто заперечує ісламську світську силу, таку як лівих радикалів і лібералів, як політичних соціально-незначних представників арабського і мусульманського суспільства. Для Ізата, ісламісти представляють справжній колективний дух, гідність їх ідеалів. Відповідно, вони відносяться до ісламського успіху в розвитку економіки, політичної та культурної службі для арабо-ісламського населення, як доказ їхньої культурної істинності. Переважне розмежування між нерелігійною національною державою і релігійним суспільством як, на думку Ізата, як відхилення від історичного арабо-ісламського буття. Роль сучасного *mujtama'ahli* або ісламського громадянського суспільства описується як тимчасове і традиційне явище: що збереже безперервність *umma* і чинить тиск на світську державу. Зрештою, однак, представляє постійну роль для сучасного варіанта корінного *mujtama'ahli* в більш демократичному, але тільки лише в арабському суспільстві.

Не тільки академіки, а й видатні політичні особистості, наприклад, вигнаний лідер Туніської ісламської *Al-Nahda* (Ренесанс), Рашид аль-Чанучі, пристрасно підтримує схожість між Ісламом і громадянським суспільством.

На думку аль-Чанучі, у ісламської віри є глибокий цивілізаційний вплив на віруючих. Тому вона об'єднує громадянське суспільство. Іслам проголошує, що всі люди рівні перед одним Господом. Він судить залежно від їх вчинків і закликає отримувати користь з Божого творіння. Світобудова – це Божа щедрість, яка не виключена ні однією людиною. Влада релігії в ісламському суспільстві заснована на вільному сповідуванні *ijtihad* (індивідуальна інтерпретація) ісламських джерел релігійними вченими. Однак, люди, які перебувають на індивідуальних засадах, також як і колективних через вільно обраний парламент, вирішують які релігійні інтерпретації прийняти. Більш того, іслам наділяє віруючих свідомістю і почуттям відповідальності щоб наказати добро і заборонити зло. Згідно з аль - Чанучі, релігійні цінності, зокрема ті, що стосуються концепції *taqwa* (страх і захист Бога) – форма найкращого гаранта громадянства і захисту національного духу в суспільстві. В протиставлення, секуляризовані західні суспільства мають більшу ступінь втрати свого духу; це призвело до поширеності такого небажаного феномена, як матеріалізм, егоїзм, расизм і безглузда жорстокість, яка незмінно загрожувала функціонуванню громадянського суспільства. Тільки релігія і благочестя, на думку аль-Чанучі, може принести необхідний баланс, справедливість і мир суспільству.

Цікаво, що Аль-Чанучі прямо воліє до світської демократичної системи будь-якого роду деспотизму, навіть якщо остання стверджує ісламську. Але його ідея нагадує ісламську демократичну систему *shurah* (консультація).

В тій системі вільне і глибоке вчення “*ijtihad*” стосуються тлумачення “*Qur'an*” і хадисів забезпечує релігійну основу плюралізму, свободу слова і представницьку багатопартійну державу. Сильна віра в релігійну санкціоновану свободу навіть спонукає аль - Чанучі прийняти партії. Підтверджуючі атеїстичні доктрини, зокрема комуністичні. Його соціо-політичні думки вкрай

впливові між ісламськими колами в арабському соціумі, також як і в міграційних суспільствах на Заході.

Розмірковуючи над відносинами між громадянським суспільством і Ісламом, вчені часто приймають діаметрально протилежну позицію: Іслам або є, або не є принциповим поняттям громадянського суспільства.

Деякі погляди вчених рухів висловлюють актуальність феномена громадянського суспільства в арабському та мусульманському суспільстві і грає там сильну роль, але вважається важкою для розгляду як відповідності між цими рухами останніх цілей і принципів, які піддаються плюралізму в громадянських суспільствах.

Іслам далеко не єдина релігія, що не має чітко визначеної етно-культури. Він не обов'язково протиставляє себе демократичним нормам, хоча не можна сказати, що його політика завжди підтримувала громадянське суспільство. По суті справи, в Мусульманській політичній культурі існували як тенденції об'єднання, засновані на *shura*, так і авторитарні тенденції. Хоча авторитарні тенденції, що панували в класичному Ісламі, вплинули на Al-Ash'arī настільки, щоб виправдати підпорядкування навіть жорсткому правителю, якщо необхідно уникнути хаосу; тут варто відзначити, що «цивільні» (на відміну від «громадських») права індивідуумів поважалися, навіть безпосередньо по відношенню до держави, яка не набула жодних переваг від громадського договору [4, с.47].

Це не дозволяє припускати, що класичний Іслам мав громадянське суспільство схоже на те, яке з'явилося в Європі. Тим не менш, це вказує на те, що в ісламських суспільствах не повністю були відсутні умови, необхідні для утворення громадянського суспільства. Фактично, існування таких елементів сформувало потенціал, на якому могло будуватися громадянське суспільство. В деякому відношенні ці елементи були основою і навіть передвісниками громадянського суспільства.

Парадоксально, але в перші десятиліття після здобуття незалежності в Арабських державах розширення громадянського суспільства призупинилося. У Сирії, Єгипті, Іраку, Ємені, Алжирі та Лівії були встановлені радикальні військові режими. Всі вони мали однопартійну систему влади. Організації громадянського суспільства або заборонялися, або їм доводилося пристосовуватися і ставати толерантними уряду, а якщо не уряду, то організаціям, які воно спонсорувало. Як стверджувалося в той час, тільки сильна держава могла мобілізувати всі національні ресурси, щоб протистояти Ізраїлю і втілювати інтенції Арабського суспільства [5, с.78].

Існували й інші чинники, які привели до відродження громадянського суспільства в Арабомовному середовищі протягом трьох останніх десятиліть. Найважливішими серед них є наступні.

По-перше, активна урбанізація, яка веде як до зростання соціально-економічних потреб населення, так і до послаблення споконвічних зв'язків.

По-друге, збільшення кількості випускників університетів, особливо з Європейськими та Американськими дипломами, поряд із загальним розвитком освіти, що пояснює збільшення уваги до проблем прав людини і прав жінок серед Арабської молоді.

По-третє, Євросоюз і численні фінансові організації схильні надавати гранти і позики не тільки національним урядам, а й безпосередньо «вразливим» соціальним групам (наприклад, жінкам, людям з обмеженими можливостями, молоді), асоціаціям, що здійснює проекти, присвячені «розвитку людини» або «стійкого» розвитку, наприклад, захисту навколишнього середовища або розвитку сільських областей, а також місцевим урядам (наприклад, регіональним радам, муніципалітетам).

І останнє, нові технології, такі як інтернет і супутникове телебачення, просуваються вперед в Арабському просторі, що дозволяє обходити державний контроль за інформацією і, крім того, піддає людей регіону іноземним експериментам, що несуть зміни і непогодження, незважаючи на те, вдалі вони чи ні. Це також сприяє підвищенню рівня їхньої свідомості та розвитку їх прагнень.

Роль професійних асоціацій. Професійні асоціації можна розглядати як найбільш потужні інститути громадянського суспільства, наприклад, в Йорданії. Проте їх роль має дещо проблемні аспекти, що стосуються концепції громадянського суспільства. Перш за все, вони були виявлені не професіоналами, а урядом. Останні розглядали професійні асоціації, як спосіб регулювання і підвищення стандартів різних професій в Королівстві. Таким чином вони не є ініціативними групами громадян в прямому сенсі слова. Крім того, йорданський закон передбачає, що будь-який професіонал зобов'язаний вступити в асоціацію його професії в цілях реалізувати на законних підставах. Це суперечить основному принципу добровільної участі, та участі в інститутах громадянського суспільства. Останнім аспектом є те, що багато фахівців в Йорданії працюють в

державному секторі, що шкодить їх власній економічній і політичній самостійності по відношенню до держави.

Крім своїх передбачених законом функцій, професійні асоціації відіграють важливу роль у наданні вираз політичних думок їх членства з питань, безпосередньо не пов'язаних з професійним життям, таких як палестинська проблема, Ірак, демократія і права людини. Їх погляди по відношенню до таких питань, часто протилежні.

Професійні асоціації знаходяться в подвійному становищі з точки зору їх ролі в громадянському суспільстві. З одного боку, вони були ініційовані з боку режиму, який зобов'язав фахівців бути членами з метою заручитися в їх положенні під керівництвом зусиль соціально-економічного та технологічного розвитку. З іншого боку, їх економічні ресурси і знання роблять їх в значній мірі незалежними від держави, а також дозволяє асоціаціям, стати видним форумом для суспільного невдоволення і опозиційних ідей, зокрема, серед професійного середнього класу Йорданії. Такі скарги та ідеї висловлюються на добровільній основі, що, звичайно змушує ці асоціації виконувати функцію громадянського суспільства.

Однак, здається, що більш корисним було б підкреслити специфічні проблеми, з якими можна зіткнутися в Арабському соціумі, коли справа стосується того, які елементи потрібно розглядати, як частину громадянського суспільства і які повинні бути виключені.

Чи є Ісламістські групи частиною громадянського суспільства? Ті, хто виступає за їх включення в громадянське суспільство, будуть підкреслювати наскільки «ефективно» вони відповідали соціально-економічним потребам людей, в той час як їх опоненти будуть вказувати на захист застосування насильства такими групами, як, наприклад, в Алжирі, або на їх нетерпимість щодо тих, хто дотримується інших ідей або вірувань, посилаючись на те, що поняття «громадянське суспільство» також має на увазі повагу плюралізму та свободи слова. Нетерпимість ісламістських груп найкраще ілюструється кампанією відступництва 1995 року, розпочатої в Єгипті проти Назіра Хаміда Абу Заїда за його «ліберальну» інтерпретацію Корану.

Як щодо організацій, які засновані місцевим самоврядуванням? До якої міри вони не є вираженням традиційного споріднення в сім'ї або племені (*asabiyya*), а висловлюють сучасне уявлення про асоціацію? Іншими словами, чи повинні громадські організації, засновані на споконвічно існуючих зв'язках, таких як сім'я, клан, плем'я або секта, розглядатися як частина громадянського суспільства?

Підводячи підсумок, необхідно погодитися, що Арабські держави стикаються з проблемами застою в економіці, кризи законності і влади, але Арабські держави не перебувають на межі краху; вони все ще є найсильнішими, хоча більше не єдиними суб'єктами. У той же час, споконвічні зв'язки слабшають, хоча це не приводить нас до думки, що їх обов'язково замінять добровільні асоціації. Чи означає це, що ми не відчуваємо оптимізму щодо перспектив для громадянського суспільства в Арабському світі? Ні, тому що заснований на фактах оптимізм – це не безпідставні мрії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права, [Електронний ресурс] / Г.Гегель. [Перевод Б.Г.Стоппнера и М.И.Левиной], – режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/gegel03/txt09.htm>
2. Кравченко И.И. Концепция гражданского общества в философском развитии, [Электронный ресурс] / И.И.Кравченко // Полис. 1990. №5. – Режим доступа: http://www.civisbook.ru/files/File/Kravchenko_1991_5.pdf
3. Маркс К. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М. Политиздат, 1984. – Т. 1. –С. 406.
4. Nawaf Salam, “The Emergence of Citizenship in Islam- dom,” in *Arab Law Quarterly* 12 (1997), p. 125- P.47.
5. The Arab State, *Berkeley* 1990, pp. 189-219, repr. in Albert Hourani, Philip S. Khoury, and Mary C. Wilson (eds.), *The Modern Middle East: A Reader*, Berkeley 1993, 551p. – P.78.

SUMMARY

The Civil society as a social institution has important for personal development and social communication, integration, regulatory, socialization and other functions. Civil society in substantive and structural and functional terms is related, on the one hand, the individual as its main social actors, on the

other - with the society and the common good as the main purpose of its formation and development. Civil society is the epitome of democracy in its broadest manifestation. Moreover, civil society is a guarantee of democracy in the society. A democracy, in turn, provides an opportunity to realize their interests all citizens in the economic sphere. Civil society, in our opinion, is the social formation, which ensures the unity of society and the relative independence of its parts. Civil society is the sphere of innovation activity of citizens united by the desire to realize their capabilities.

Karl Marx believed that "only when the actual individual people perceive themselves as abstract as a citizen of the state and the individual person in his empirical life, in his Individual work, in their personal relationships become generic being, only when a person perceives and organize your "own force" as a social force and therefore becomes more separated from a social force in the form of political power - only true political emancipation. "

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

In summary, we must agree that Arab states face problems of stagnation in the economy, the crisis of law and government, but not Arab state on the verge of collapse; they still are the strongest, although no longer the only actors. At the same time, ancestral ties weaken, although it does not lead us to believe that they must replace voluntary associations. Does this mean that we do not feel optimistic about the prospects for civil society in the Arab world? No, because optimism is based on facts – is not unfounded dreams.

Г.В. ВОРОНОВА

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЯ

Проблема життєдіяльності людини – нагальна сучасна проблема. Але витoki її ховаються в глибині століть, коли з'явилися у світі й почали діяти перші представники Homo sapiens, поступово усвідомлюючи себе як таких і результати своїх дій, а отже підступаючись до філософії. Тож ми почнемо з аналізу становлення мисленевих моделей поняття «життя».

Однією з найбільш стародавніх філософій, як відомо, вважається індійська, що веде своє існування приблизно з другого тисячоліття до нашої ери. Для даного періоду характерний релігійно-містичний світогляд, якому притаманне розуміння того, що всім, що відбувається в людському житті керує космічний світовий порядок – «Рита»: «..Завдяки Риті постачається нам довгоочікувана їжа, завдяки Риті у нас є священні корови. ... Риті належать простори Землі і небес...» [1, 74].

В Упанішадах вже стає помітним виокремлення самостійних видів знання, відбувається становлення філософії, і питання про життя в останній стає одним із центральних. Тут простежується спроба встановити, звідки виникло життя і пов'язати його появу з їжею.

Також в Упанішадах життя розглядалося як джерело, що ніколи не висихає, як певна форма безкінечного ланцюга перероджень, підкреслювалося, що з припиненням життя однієї істоти життя в цілому не припиняється, оскільки кругообіг його немає кінця. Долю кожної душі в її новому народженні визначає «карма» – сукупність вчинків, слів, помислів у кожному з попередніх життів. Відповідно до непорушного закону карми, якому підлягає все, що живе в самсарі (тобто не лише людина, а й тварини, навіть боги), душа праведника відроджується в представникові тієї ж самої, а то й вищої касті, душа ж грішника – в якійсь нікчемній істоті.

Карму стародавні індуї образно порівнювали з річкою: «Життя річки підтримується тисячами струмків (бажань), що несуть водночас і чисті води (добрі діла), і нечистоти (лихі вчинки). Унікаючи нечистоти чи, навпаки, вбираючи їх, річка може змінити й свою майбутню карму (проте не